

V závěrečném shrnutí práce je přehledně popsáno, jaké byly autorčiny záměry a co z toho se podařilo dokázat. Nebylo zřejmě možné dopátrat všechny členy židovské komunity v Bratislavě, ale i tak zde byl podán důkaz, jak se jim žilo v mnohoetnickém městě a jaké změny se s touto menšinou udály v rozptětí necelého půlstoletí.

Lucie Procházková

Maria Szmeja: Niemcy? Polacy? Ślązacy! Rodzimi mieszkający Opolszczyzny w świetle analiz socjologicznych.

Kraków, TAIWPN Universitas 2000, 279 s.

Slezsko jako dějiny střední Evropy v malém, i tak by se dala číst historie tohoto regionu a osudy jeho obyvatel. Jeho geografické umístění na jednom z míst, kde, viděno očima západoevropanů, začíná evropská exotika: hranice mezi Východem a Západem (podobnou hranici exotiky může představovat např. i balkánský poloostrov) přímo vybízí k tomu, aby se toto území stalo předmětem studia společenských a historických věd.

Sociologické výzkumy jsou na slezském území dnešního Polska prováděny již od konce II. světové války (první výzkum vedl Stanisław Ossowski již v srpnu 1945!) a od té doby soustavně pokračují. Jedním z posledních výstupů mapování společnosti tohoto regionu je i recenzovaná kniha.

Maria Szmeja se životem obyvatel opolského Slezska systematicky zabývá od 80. let. Nejprve jako pracovnice Slezského institutu v Opole, od roku 1987 pak jako zaměstnankyně Sociologického ústavu Pedagogické akademie

v Krakově. Poznatky nashromážděné během dvou desítek let nyní předkládá v syntetizované podobě v recenzované monografii. *Niemcy? Polacy? Ślązacy!* tedy představují sumarizaci závěrů těchto výzkumů. Přestože hlavní těžiště tvoří analýza dat z období let 1930 do současnosti, svou povahou kniha nabízí i ucelený pohled na historii a život obyvatel opolského Slezska.

I když podtitul knihy říká, že jde o popis sebeidentifikace rodilých obyvatel opolského Slezska ve světle sociologických výzkumů, práce neobsahuje pouze rozbor kvantitativních dat. Polská sociologie šla jinými cestami než česká a používání kvalitativních metod nikdy nebylo v Polsku vnímáno jako „znesvěcení“ sociologie. Svou roli v tom bezpochyby sehrály osobnosti Stefana Czarnowského – žáka Ęmila Durkheima a Jana Szciepanského – žáka Floriana Znanieckého.

Szmeja v plasticky líčeném obraze sebeidentifikace Šlonzáků kombinuje interpretaci statistických dat s autobiografickými výpověďmi. Zatímco údaje z plošných sociologických výzkumů čtenáře seznamují s makroekonomickým vývojem regionu, promluvy těch, kteří v popisovaném regionu žijí, vykreslují svět jejich každodenního života. Autorce nelze upřít, že právě v těchto výpovědích, v možnosti nahlédnout do osudů těch, jejichž životy byly více než kterých jiných poznamenány parními válci dějin 20. století, tkví jeden z hlavních přínosů knihy.

Kniha je členěná do šesti hlavních kapitol. Zatímco první, úvodní kapitola, nás stručně seznamuje se specifikou opolského Slezska, druhá nás již bezprostředně vtahuje do víru historických událostí. Najdeme zde jak metodologické úvahy o uchopení pojmů etnikum a národ

a vývoj populace ve Slezsku do novověku, tak stručný popis pozice obyvatel tohoto regionu od 19. století, kdy byl součástí Pruska, do současnosti. Nicméně hlavní těžiště knihy leží v následujících kapitolách.

V centrální, třetí kapitole *Slezsko jako vnitřní kolonie?* Szmeja nejprve analyzuje koncepcí Louise Wirtha (*The Problem of Minority Groups*, 1945), Edwarda Shilse (*Centre and Periphery*, 1961) a Michaela Hechtera (*Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536–1966*, 1975), v druhé části se pak soustředí na rozbor myšlenky perifernosti slezského hospodářství, slezské kultury a politické reprezentace. Wirth a Shils se ve svých analýzách zaměřují na situace, kdy nerovnost mezi jednotlivými skupinami byla výsledkem vnucené politiky jedné skupiny skupině druhé. Příkladem jim byla koloniální společnost nebo alespoň ta, při níž byla dominantní skupina vzdálená od zbytku společnosti. Obě koncepce mají co do činění se situací, kdy má dominance spíše strukturální než statistický charakter.

Oproti těmto názorům lze podle Szmeji postavit pro Slezsko příhodnější koncepcí: model vnitřního kolonialismu. Hechter o něm uvažuje jako o zákonitosti vývoje průmyslové společnosti, kdy jedna ze skupin, obecně ta, která tvoří politické centrum, vnáší své vzorce kultury a hospodářský systém jiným, spolu s nimi žijícím skupinám. Centrální skupina je charakterizována především tím, že je držitelkou politické moci. Skupina na periférii pak zase především svou svébytnou kulturou. V takové situaci – ve vztahu dvou skupin – můžeme charakterizovat národní vývoj na základě tří komponent: kulturní, hospodářské a politické integrace.

Kulturní integrace tkví v postupném

mizení objektivních kulturních diferencí. Postupem času začnou všechny skupiny uznávat stejné hodnoty a vyjadřovat je stejnými kulturními symboly. Na tomto základě je pak i možné vytvořit společnou identifikaci s národním společenstvím. Hospodářská integrace jako další složka ovlivňující národní vývoj závisí na vyrovnání hladin/úrovní společenského a hospodářského vývoje různých společností v rámci jedné společnosti. Mírou hospodářského rozvoje jsou čistý příjem na jednoho obyvatele, kojenecká úmrtnost, vzdělání a způsob vlády. Pokud se tyto ukazatele v jednotlivých částech daného státu (popř. politicko-správní jednotky obecně) výrazně liší, poukazuje to právě na možnost existence vnitřního kolonialismu. Politická integrace se objevuje tehdy, když postavení ve struktuře společnosti kopíruje politické jednání skupin, a to jak volební chování tak parlamentní. A naopak, kulturní rozdíly se stávají nedůležitější v okamžiku, kdy se objevují společné politické zájmy.

Otázka, kterou si Szmeja klade, je, zda tento model vnitřního kolonialismu můžeme aplikovat i na porozumění Slezsku. Jak již bylo předznamenáno, při odpovědi používá bohatý historický, národohospodářský a statistický materiál. Zdá se, že zatímco na ekonomické rovině je teze o zaostalosti periferie diskutabilní, v oblasti kultury a politiky je zásadní. Dále pak, získávání opravdové politické reprezentace je reálný, obecně pozorovaný proces. Šlonzáci i přes existenci německé opce získávají v regionu pevnou politickou pozici. Nejtěžší situace tak zůstává v kulturní sféře. Tedy pocit ovládnutí pomocí kultur zevnitř, vnucení cizích vzorců kultury, je pro Šlonzáky bolestný, zastíňuje ostatní rozměry společného života Šlonzáků a Poláků.

Pro antropologa je pravděpodobně nejzajímavější čtvrtá kapitola nazvaná *Šlonzáci z Opolského Slezska jako sociologická kategorie*. Zde v jednotlivých podkapitolách se autorka zabývá vymezením Šlonzáků jako pohraniční skupiny, etnika, systémem jejich kulturní identifikace a vztahem k Polákům.

Pro lidi žijící v pohraničí typické výpovědi o problémovosti jednoznačné národní identifikace (*„Paní, já bych netvrdila, že jsem jenom Němka nebo jenom Polka. Cítím se tak i tak, záleží kdy“*) znemožňují získat náležité údaje z analýzy „tvrdých“ dat. Pro tuto, nepočítáme-li závěr pak poslední kapitolu, je charakteristická orientace na údaje získané z nesčetných rozhovorů, které autorka s Opolany vedla během svých výzkumů. Szmeja přistupuje k jejich etnické sebeidentifikaci na základě teoretických konceptů rozpracovaných Ewou Nowickou (*Przyczynek do teorii etnicznych mniejszości*, 1980) a Anthony D. Smithem (*National Identity*, 1991).

Pro skupinovou identifikaci Šlonzáků je však pro Szmeju nejvíce inspirativní schéma trvalého kulturního systému Edwarda Spicera (*Persistent Cultural System*, 1971). Ten na základě poznatků antropologů a historiků vytvořil systém univerzálních znaků, které lidem slouží pro jejich kulturní identifikaci. Podle Spicera je základem jakéhokoli systému identifikace společná víra v jedinečnou sounáležitost s popsány symboly, byť mnohdy více chtěná než opravdu reálná, a s tím, co tyto symboly znamenají. Víru v to, že je symbol realitou, člověk nabývá během socializace. Trvalým se každý systém identifikace stává tehdy, jakmile začne dosahovat historického rozměru. Čili čím je daný symbol posazen hlouběji do historie, tím nabývá pro člověka větší opravdovosti. A tehdy také

začne sloužit jako nástroj interpretace meziskupinových vztahů. Na základě těchto úvah Szmeja rozeznává sedm identitotvorných témat. Území (*„Jakmile nepochází odtud, tak to nelze, aby byl Šlonzákem“*), jazyk (*„Jsem Šlonzačka, protože znám ten jazyk. Polský ne tak dobře, ale ten náš“*), náboženství (*„Tam je vzájemné porozumění a sousedská výpomoc. Stejně je to i s katolicou a protestantskou vírou. Tam je lepší soužití“*), práce (*„My, Šlonzáci, se od vás bratři Poláci naučíme pěkně mluvit, a vy se zase od nás naučíte pořádně pracovat“*), společně prožité události (*„Já nevím, ve škole jsem měl dvojku z dějepisu“*, *„Válka byla zlá, ale když přišli Rusové, tak to bylo něco strašného“*), postoj k druhým (*„V Německu nejsou považováni za Němce, protože přijíždějí z jiné země. Dokonce i když mají původ, tak jsou jenom Němci po předcích“*), postoj k národním hrdinům (*„Známi Němci, to jsou asi Hitler a Goebels. Já jsem byla malá, když tu bylo Německo, takže nevím“*).

Co dodat závěrem? To, že po přečtení knihy zjistíte, že máte více otázek k danému tématu než před tím, kdy jste ji vzali do ruky, ještě nemusí znamenat, že je kniha špatná. V případě té recenzované jsem přesvědčen o pravém opaku. Přesto se však musíme ptát, hlavně v souvislosti se zpracováním biografického materiálu, po absenci hlubších teoretických analýz týkajících se paměti a zpracování vzpomínek. Tento nedostatek je navíc o to více zářející, uvědomíme-li si, že zde nenajdeme ani odkazy na autory, kteří se tímto tématem v Polsku systematicky a zevrubně zabývají (např. Tadeusz Banaszczyk nebo Elżbieta Tarkowska). Ojedinelé odkazy na Floriana Znanieckiego a Jana Ściepanského jsou přece jen velmi málo. V souvislosti se snahou zachytit v obrazu minulosti identitu Šlonzáků působí rovněž

zmiňovaný odkaz na Smithe (přece jen těžiště jeho práce je někde jinde) poněkud torzovitě. Rovněž to, že se autorka rozhodla opřít svou argumentaci v nejdůležitějších bodech své práce o kratší studie publikované časopisecky nebo ve sbornících (Hechterova koncepce vnitřního kolonialismu, Spicerovo schéma trvalého kulturního systému) není zrovna obvyklé. Přes tyto výtky kniha nabízí plastické a bezpochyby fundované nahlédnutí do osudů lidí žijících na Opolsku. Množství citací ze vzpomínek obyvatel regionu a jejich reflexí vlastní situace znamená, že čtenář může knihu pojmout i jako „vyprávění“ neobyčejného příběhu o obyčejných lidech. Za závěr knihy připojený „životopis“ Šlonzák – z různých výpovědí poskládané typické zkušenosti s historií – je toho snad nejmýmelnějším dokladem.

Jakub Grygar

František Zich a kol.: Vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici.

Ústí nad Labem, výzkumný tým Sociologického ústavu AV ČR v Ústí nad Labem 2000, 271 s.

Ústecký výzkumný tým Sociologického ústavu AV ČR předkládá sborník, který shrnuje dílčí studie, jež byly vypracovány při řešení projektu Nositelé vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici, který byl realizován s podporou Grantové agentury ČR. Cílem jednotlivých příspěvků zahrnutých do tohoto sborníku bylo blíže identifikovat souvislosti, události a procesy, které probíhají na česko-německé hranici v současnosti a směřují k vytváření přeshraničních vazeb mezi obyvateli obou států.

Sborník uvádí příspěvek Františka Zicha Nositelé přeshraničního společenství a vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici. Na základě sociologického výzkumu autor poukazuje na úlohu kontaktů současného českého obyvatelstva se zahraničím, dále na úlohu přeshraniční kooperace a na současnou situaci občanských přeshraničních vztahů na česko-německé hranici apod. Na něj navazuje Vladimír Ungri příspěvkem o přeshraniční institucionální spolupráci na česko-německé hranici, kde si všímá např. spolupráce škol v euroregionech Šumava a Egrensis apod. Na Sluknovsko zase obrací pozornost Milan Jeřábek příspěvkem o přeshraniční spolupráci zdejších obyvatel. Dále je tu příspěvek Miloslava Kafky o přeshraničních ekonomických vztazích v euroregionech Egrensis a Nisa. Zde mj. poukazuje na přeshraniční trh práce a na problémy spjaté s existencí asijské tržnice v Chebu. Na něj navazuje Jan Votruba příspěvkem příznačně nazvaným Přeshraniční spolupráce je i „vývozem“ genia loci. Zde se autor dotýká i velikonočních zvyků na česko-německé hranici, a to na příkladě společného programu českých a německých dětí o velikonočních roku 2000 v Tisé. Na analýze regionálního tisku je zase založena studie Rudolfa Fraňka o česko-německých vztazích v zrcadle regionálního tisku na česko-německém pomezí. Pohledem do minulosti se vztahem k současnosti je potom několik dalších příspěvků. Prvním z nich je příspěvek Václava Houzvičky Historická dimenze vztahu Čechů a sudetských Němců. Autor se zde dotýká otázky vysídlení sudetských Němců v roce 1945 a poukazuje na to, jak se to odráželo ve veřejném mínění let 1998–1999. Historickou problematiku také prede-